

De faculteit Geneeskunde en het (post)koloniale verleden: een verkenning

Frank Huisman, hoogleraar Medische geschiedenis UMCU

Inleiding

Nadat de burgemeester van Utrecht haar excuses had aangeboden voor de betrokkenheid van de stad bij het slavernijverleden, ging ook het College van Bestuur van de Universiteit Utrecht bij zichzelf te rade. Er werd een commissie ingesteld die rapporteerde dat over het koloniale verleden van de UU veel informatie ontbreekt, en dat het – als gevolg daarvan - ontbreekt aan een samenhangend beeld. Onderzoek is geboden: alleen daarna zullen excuses niet gratuite zijn, alleen daarna kan sprake zijn van een zinvol vervolg. Daarop nodigde de het College van Bestuur de Faculteitsbesturen van de UU uit na te denken over de vraag hoe gevolg kan worden gegeven aan de oproep van de commissie. Dit rapport werd geschreven op uitnodiging van de Raad van Bestuur van het UMC Utrecht. Voor een uitvoeriger overzicht van de overwegingen en aanbevelingen zij verwezen naar de bijlage. Hier volgen de aanbevelingen en de onderzoeksvragen. De begroting is in een apart document gegeven.

Aanbevelingen

Er is voldoende reden uitvoerig onderzoek te doen naar de rol die de Medische Faculteit van Utrecht heeft gespeeld in het koloniale verleden. Daarbij dient niet te worden gestopt bij de historische kennis; het is essentieel daarnaast ook na te gaan wat de doorwerking is van het verleden in het heden. Het onderzoek dat hier wordt voorgesteld kan daaraan een belangrijke bijdrage leveren, maar alleen indien de historische bevindingen relevant worden gemaakt voor het begrijpen van de huidige en toekomstige betrekkingen tussen de Global North en de Global South.

De Utrechtse Faculteit Geneeskunde was nauw betrokken bij de koloniale orde, en heeft actief bijgedragen aan de instandhouding ervan. Het heeft er ook van geprofiteerd, zowel direct (verworven kennis) als indirect (bijdrage aan de koloniale economie). Ook heeft het individuele onderzoekers geen windeieren gelegd. De banden tussen Nederland en haar koloniën waren dermate vanzelfsprekend dat ze zelden of nooit ter discussie zijn gesteld – laat staan onderzocht. Daarin lijkt nu verandering te komen, zeker als de volgende aanbevelingen ter harte worden genomen:

1. Er moet onderzoek worden gedaan naar het koloniale verleden van het UMC Utrecht en haar voorgangers (met een focus op de periode 1815-heden).

2. Voor dit onderzoek moet in het UMC Utrecht een postdoc (1,0 fte) worden aangesteld voor de duur van twee jaar. Deze postdoc kan worden ingebed in het Julius Centrum, afdelng Global Public Health and Bioethics, subafdeling Bioethics and Health Humanities. De postdoc zal onderzoek doen naar zowel Suriname als naar Nederlands-Indië (hoewel het interessant zou zijn ook de Antillen in het onderzoek te betrekken zou dat te ver voeren voor één onderzoeker in de twee jaar die de postdoc ter beschikking staan).
3. In het licht van de doelstelling van *equitable partnerships* dienen de Oost en de West bij het onderzoek te worden betrokken. Daartoe dienen op locatie (in Suriname en in Indonesië) twee research assistants te worden aangesteld (ieder 0,4 fte) om ons te assisteren bij het archiefonderzoek. Deze research assistants zijn respectievelijk verbonden aan de Anton de Kom Universiteit van Suriname in Paramaribo (Dr Sahiensa Ramdas) en aan de Universitas Gadjah Mada in Yogyakarta (Dr Widya Fitria Ningsih). Ze zullen respectievelijk worden begeleid door Dr Maurits Hassankhan en door Prof.dr Bambang Purwanto.
4. Er dient een facultaire begeleidingscommissie te worden ingesteld. De volgende personen hebben daarvoor hun welwillende medewerking toegezegd: Dr Joyce Browne (UMC Utrecht), Prof. Leen Dorsman (Universiteit Utrecht), Dr Maurits Hassankhan (Anton de Kom Universiteit, Paramaribo, Suriname), Prof. Frank Huisman (UMC Utrecht), Prof. Bambang Purwanto (Universitas Gadjah Mada, Yogyakarta, Indonesië). Van de begeleidingscommissie wordt verwacht dat ze voeling houden met verwante universitaire en landelijke initiatieven. Ook zou leden van organisaties zoals Zwart manifest en Nationale Herdenking 15 augustus 1945 om input moeten worden gevraagd.
5. Het product van het onderzoek bestaat uit een rapport waarin de drie hoofdvragen worden beantwoord die de notitie van Huisman opwerpt. Indien mogelijk wordt aan elk van de drie vragen ook een artikel gewijd: een over de koloniale orde, een over de postkoloniale orde, en een over toekomstige samenwerking onder de noemer van 'Global Health' en 'One Health'. Hierbij wordt de uitdrukkelijke kanttekening gemaakt dat qua auteurschap recht moet worden gedaan aan de bijdrage die elk van de drie onderzoekers heeft geleverd.

Onderzoeksvragen

De volgende onderzoeksvragen zouden leidend moeten zijn voor de post doc:

1. Wat is de rol van de Utrechtse Faculteit Geneeskunde in de Nederlandse koloniale orde? Met als deelvragen:
 - a. Welke koloniale kennis werd er geproduceerd?
 - b. Welke Utrechtse medici hielden zich bezig met de koloniën, en in welke netwerken waren ze actief?
 - c. Wie financierde de koloniale wetenschap?
 - d. Op welke manier zat de koloniale orde verweven in het medisch curriculum?
 - e. Welke houding namen Utrechtse medici aan tegenover de ethische politiek, die vanaf het begin van de 20^e eeuw in zwang raakte?
2. In hoeverre veranderde het discours en de praktijken van Utrechtse (bio)medische wetenschappers na de dekolonisatie? Met als deelvragen:
 - a. Hoe verliep de transitie van koloniale naar postkoloniale orde binnen de (bio)medische wetenschap?
 - b. Wat veranderde er, wat bleef hetzelfde?
 - c. In hoeverre werden institutionele verbanden en persoonlijke netwerken gecontinueerd? In hoeverre was er ruimte voor nieuwe actoren?
 - d. Hoe kreeg de postkoloniale orde vorm in het medisch curriculum?
 - e. In hoeverre kan men spreken van een epistemologische en institutionele erfenis van het koloniale verleden? Welke rol hebben Utrechtse (bio)medische wetenschappers gespeeld bij het opzetten van postkoloniale kennisstructuren in Suriname / de Antillen en Indonesië?
3. In hoeverre werkt het koloniale verleden door in het hedendaagse onderwijs en onderzoek? In hoeverre in de onderlinge verhoudingen tussen Nederland en haar voormalige koloniën?

BIJLAGE

De faculteit Geneeskunde en het (post)koloniale verleden: een verkenning

Frank Huisman, hoogleraar Medische geschiedenis UMCU

Juli 2023

‘True reconciliation does not consist in merely forgetting the past’
- Nelson Mandela

‘We need to recognize that the basic language of Western medicine,
with its claims to universalism and modernity, has always used,
as it still does, the vocabulary of empire’
- Warwick Anderson

‘The traditional mindset in global health that expertise flows from North to South
is reflected in research, training, consultancy and technical assistance.
This colonial model is ripe for disruption’
- Seye Abimbola

Inleiding

In 2023 wordt herdacht dat Nederland in 1863 de slavernij formeel afschafte.¹ Dit feit is de laatste tijd aanleiding geweest voor heel veel onderzoek naar de geschiedenis van slavernij en kolonialisme, en naar de betrokkenheid van Nederlandse gemeentes, provincies, kerken, banken, bedrijven en andere instellingen.² In 2021 riep de Tweede Kamer de regering op onafhankelijk nationaal onderzoek te laten uitvoeren naar het slavernijverleden, met als doel te komen tot een proces dat de maatschappelijke eenheid binnen het Koninkrijk der Nederlanden versterkt.³ Twee jaar later verscheen de bundel *Staat & slavernij*, waarin de vertegenwoordigers van de Nederlandse staat worden opgeroepen in 2023 ruimte te maken

¹ Het zou nog duren tot 1873 voordat de slavernij ook in de praktijk ten einde kwam: het tussenliggende decennium gold als overgangperiode. In de Caraïben werd het werk gedaan deels door ‘vrijgelaten’ slaven en deels door contractarbeiders uit Java en Brits-Indië.

² Voor een overzicht zie: <https://knhg.nl/wp-content/uploads/2023/05/Overzicht-van-onderzoeken-naar-het-slavernijverleden.pdf> (geraadpleegd op 8-6-2023).

³ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2021Z13423&did=2021D28577> (geraadpleegd 8-6-2023).

voor voortgaande dialoog en de mogelijkheid van herstel van de betrekkingen, zowel binnen als buiten Nederland.⁴ Er is sprake van een ware golf van herbezinning: zowel historiografisch, politiek als moreel. In de aanloop naar het herdenkingsjaar 2023 boden reeds vele partijen excuses aan voor hun betrokkenheid bij het koloniale verleden; op 1 juli 2023, toen Ketikoti werd gevierd, vroeg de koning zelfs om vergiffenis. Niet zelden gingen de excuses gepaard met de belofte dat het daar niet bij zou blijven. De excuses zouden de opmaat moeten vormen voor erkenning, verzoening, gelijkwaardigheid en samenwerking (*equitable partnerships*) tussen de ‘Global North’ en de ‘Global South’.⁵

Nadat de burgemeester van Utrecht haar excuses had aangeboden voor de betrokkenheid van de stad bij het slavernijverleden (mede ingegeven door de bevindingen van door de gemeente gefinancierd onderzoek⁶) ging ook het College van Bestuur van de Universiteit Utrecht bij zichzelf te rade. Omdat was gebleken dat vele personen en instellingen in Utrecht – direct of indirect – van de slavernij hadden geprofiteerd, werd een commissie ingesteld die zou moeten onderzoeken of dat ook gold voor de universiteit, en of het dus opportuun was dat ook de UU haar excuses aanbod. In het rapport van deze commissie-Kennedy werd vastgesteld dat over het koloniale verleden van de UU veel informatie ontbreekt, en dat het – mede als gevolg daarvan - ontbreekt aan een samenhangend beeld.⁷ Wel werd vastgesteld dat de stad Utrecht nauw betrokken is geweest bij slavenhandel en slavernij. Voorts waren er aanwijzingen dat ook de UU ‘banden heeft met slavernij’. Toch werden excuses vooralsnog niet opportuun geacht. Onderzoek was geboden: alleen daarna zullen excuses niet gratuite zijn, alleen daarna kan sprake zijn van een zinvol vervolg. Het rapport werd omarmd door het College van Bestuur, die de Faculteitsbesturen van de UU uitnodigde na te denken over de vraag hoe gevolg kan worden gegeven aan de oproep van de commissie-Kennedy.

Er volgde een reeks van facultaire rapporten; het onderhavige – over het UMC Utrecht en haar voorgangers - is het voorlopig laatste in de rij.⁸ Van Meeteren (geowetenschappen) schrijft: ‘De geowetenschappen zijn niet alleen intensief actief geweest in het Nederlandse

⁴ Allen e.a. eds., *Staat & slavernij*. Gert Oostindie, de voormalige directeur van het KITLV in Leiden, publiceerde *Rekenschap*, waarin hij de kansen en de uitdagingen van de bezinning op het koloniale verleden bespreekt.

⁵ Over de dynamiek van waarheidsvinding, excuses en verzoening is veel geschreven. Zie onder meer Gibson, ‘Does truth lead to reconciliation?’; Lind, *Sorry states*; Gibney, *The age of apology*; James e.a., ‘Impermanent apologies’; Jonker, ‘Over historische excuses’.

⁶ Jouwe e.a. eds., *Slavernij en de stad Utrecht*.

⁷ Kennedy e.a., *Rekenschap geven*.

⁸ Achtereenvolgens verschenen: van Meeteren, *De rol van UU Geowetenschappen*; Koolmees, *Het koloniale verleden* en Baneke e.a., *De Bètafaculteit en het koloniale verleden*. Ook verscheen een notitie van de landelijke Stichting academisch erfgoed (SAE): Schulte Nordholt en Dorsman, *Universiteiten en hun koloniale verleden*.

koloniale project in Nederlands-Indië, Suriname en de Antillen, ze danken vaak hun bestaan en/of prominentie aan de koloniale orde. Desondanks zijn deze koloniale relaties nog nooit systematisch onderzocht'. Inmiddels is bij Geowetenschappen een AIO benoemd, voor de duur van vier jaar. Koolmees (diergeneeskunde) constateert dat dierenartsen in de koloniën 'werden ingeschakeld bij activiteiten van het leger, gericht op het onderdrukken van de inheemse bevolking en het neerslaan van opstanden', en dat ze voorts actief waren in de preventie en bestrijding van tropische zoönosen. Ook hier is het wachten op een uitgebreide samenhangende geschiedenis, zodat ook Koolmees het aanstellen van een AIO bepleit. Schrijvend over de Bètafaculteit en haar voorgangers stellen Baneke e.a. vast: 'Utrechtse onderzoekers deden onderzoek in en naar de koloniën, adviseerden koloniale overheden en ondernemingen, en bereidden studenten voor op koloniale carrières. Dat heeft veel wetenschappelijke kennis opgeleverd. Tegelijk werd de koloniale context gekenmerkt door grote machtsongelijkheid en uitbuiting'. Ook zij willen daarover geen oordeel uitspreken, maar rekenschap afleggen. Daartoe adviseren ook zij hun Faculteitsbestuur het aanstellen van een onderzoeker, voor een meerjarig onderzoeksproject en in samenwerking met een team van experts uit de faculteit.

Ook de Raad van Bestuur van het UMC Utrecht heeft kennis genomen van de notitie *Rekenschap geven*, en sluit zich aan bij de conclusies van het College van Bestuur van de UU. In overleg met de beleidsadviseur Diversiteit en Inclusie kwam de RvB tot de conclusie dat vervolgonderzoek nodig is om te achterhalen welke rol het UMCU en haar voorgangers hebben gespeeld in het koloniale verleden. Concreet: 'een nadere analyse van het verleden kan aanleiding zijn voor een vorm van erkennen en/of excuses vanuit het UMCU'. De uitkomsten van het onderzoek 'dienen te worden geïntegreerd in het D&I-beleid van het UMC Utrecht, zodat het wordt verankerd in de structurele visie en niet eenmalig is'.⁹ Deze notitie beoogt daartoe concrete handreikingen te bieden.

De onderzoeksvragen luiden:

- Welke rol heeft het UMC Utrecht en haar voorgangers gespeeld in het Nederlandse koloniale project?
- Wat waren daarvan de gevolgen in de koloniën?
- In hoeverre werkt het koloniale verleden door in het hedendaagse onderwijs en onderzoek? In hoeverre in de onderlinge verhoudingen tussen Nederland en haar voormalige koloniën?

⁹ Memo de Raad van Bestuur van het UMCU aan James Kennedy, 7-11-2022.

In het najaar van 2023 verschijnt van Henk van Rinsum *Universiteit Utrecht en koloniale kennis. Bestuderen, bemeten en beleren sinds 1636*; een boek dat van onschatbare waarde zal blijken te zijn voor het facultaire onderzoek naar het koloniale verleden van de UU.¹⁰ Van Rinsum promoveerde als antropoloog en was werkzaam in de universitaire ontwikkelingssamenwerking van het Bureau Buitenland van de UU, en was later hoofd van de afdeling onderzoeksondersteuning van Faculteit Sociale Wetenschappen. Hij raakte gefascineerd door het koloniale verleden van de UU, waarnaar hij jarenlang onderzoek deed. Zijn boek zal het uit te voeren onderzoek van een onmisbaar kader kunnen voorzien. Ik ben Van Rinsum zeer erkentelijk voor de inzage in zijn manuscript.¹¹

Slavernij- of koloniaal verleden?

Hoewel de herdenking van de afschaffing van de slavernij de directe aanleiding vormt voor een herbezinning op het verleden, is besloten het net breder uit te werpen en onderzoek te laten uitvoeren naar de mogelijke rol die de Medische Faculteit van Utrecht heeft gespeeld in de koloniale orde als geheel.¹² Slavernij was slechts het meest zichtbare – en meest afschrikwekkende – onderdeel van het koloniale systeem, waarvan het integraal onderdeel uitmaakte. Alles was daarbij gericht op het dienen van de belangen van het moederland. Zo stond de botanie in dienst van de koloniale landbouw, terwijl de aardwetenschappen waren gericht op het aanboren van minerale rijkdommen. De aandacht van de diergeneeskunde ging vooral uit naar de gezondheid van de paarden van het koloniale leger, terwijl de geneeskunde zich richtte op de medische verzorging van koloniale ambtenaren, plantagehouders, soldaten en slaven.

Excuses sorteren pas dán effect, en pogingen tot verzoening en samenwerking zullen pas dán slagen wanneer de intrinsieke logica van het koloniale systeem onder ogen wordt gezien.¹³ Het koloniale project werd gemotiveerd door het eigenbelang van de kolonisator en de uitbuiting van de gekoloniseerden. In de woorden van de Nigeriaanse historicus Peter Ekeh: ‘colonialism was epochal in its impact, as it was and is a power structure that subverts, destroys, reinvents, appropriates, and replaces anything it deems an obstacle to the agenda of colonial domination and exploitation’. Het kolonialisme de-humaniseerde mensen, die op hun beurt vochten voor dekolonisatie en re-humanisering, aldus de Zuid-Afrikaanse historicus

¹⁰ Eerder verscheen van zijn hand *Sol Iustitiae en de Kaap*.

¹¹ Ik verwijs naar de paginering van het manuscript.

¹² Daarvoor pleit ook Henk van Rinsum: <https://dub.uu.nl/nl/analyse/%E2%80%98blijf-niet-steken-bij-de-slavernij-onderzoek-het-hele-koloniale-verleden-van-de-uu%E2%80%99> (geraadpleegd op 8-6-2023).

¹³ Zie daarover recentelijk Brandon, *Elementen van de oorspronkelijke accumulatie*.

Sabelo Ndlovu-Gatsheni.¹⁴ Het is daarom van belang dat we eerst grondig onderzoek uitvoeren, om vervolgens een geïnformeerde discussie te kunnen beginnen over de koloniale machtsstructuren en hun maatschappelijke implicaties – in heden en verleden. Het is daarbij van belang dat onderzoek wordt gedaan naar zowel de wetenschappelijke netwerken (geleerde genootschappen, beroepsverenigingen en tijdschriften) als de financiële structuren die stad en universiteit met elkaar verbonden. Ook moet er oog zijn voor de onderlinge banden tussen onderzoekers en faculteiten binnen de Universiteit Utrecht.

Ruimtelijke en temporele afbakening

Welke koloniën moeten worden bestudeerd? Hoewel het Nederlandse koloniale rijk vele regio's omvatte - in Noord- en Zuid-Amerika, Afrika en Azië -, verdient het aanbeveling primair te focussen op het Nederlandse Caribisch gebied (Suriname en de Antillen) en Nederlands-Indië. Daar heeft het Nederlandse kolonialisme het sterkst wortel geschoten en het langst doorgewerkt. Het betreft hier een eerste exploratief onderzoek, waarvan de bevindingen op termijn aanleiding kunnen zijn voor diepergaand onderzoek, ook naar andere regio's.

Welke periode moet worden bestudeerd? Het Nederlandse koloniale verleden wordt geacht te zijn begonnen met de oprichting van de VOC (in 1602) en de WIC (in 1621) en kan in drie perioden worden onderverdeeld:

- De tijd van de compagnieën, 1602-1796
- De koloniale orde van de Nederlandse staat, 1815-1945/49
- De postkoloniale orde, 1945/49-heden

Na de opheffing van WIC en VOC in de Bataafs-Franse tijd kwam het bestuur van de koloniën in handen van de staat. Zeker tot de grondwetswijziging van 1848 heeft de koning een allesbepalende rol in het koloniale beleid gehad, maar ook in de eeuw daarna was sprake van een koloniale orde. Na de Tweede Wereldoorlog volgde onafhankelijkheid. In 1945 riep Indonesië de onafhankelijkheid uit, die na vier jaar van bloedige gevechten door Nederland werd erkend. In 1954 kreeg Suriname een gelijkwaardige status aan Nederland, in 1975 volgde formele onafhankelijkheid. In de eerste periode (1602-1796) was de bemoeienis met de koloniën nog sterk exploratief. Een bonte stoet van ontdekkingsreizigers, kooplui, missionarissen, wetenschappers en avonturiers was in de koloniën actief. In de tweede periode (1815/1945/49) sloeg exploratie om in systematische exploitatie, en zeker Nederlands-Indië

¹⁴ <https://www.aljazeera.com/opinions/2021/2/26/colonialism-in-africa-empire-was-not-ethical> (geraadpleegd op 8-6-2023).

werd – als gevolg van de invoering van het zgn. cultuurstelsel - een waar wingewest. In de postkoloniale periode (1945/49-heden) werd de exploitatie minder zichtbaar, c.q. verdoezeld in de mondiale neoliberale structuren van public-private partnerships.¹⁵ Tropische geneeskunde werd eerst omgedoopt in International Health, en daarna in Global Health, en Utrechtse medici (onderzoekers zowel als artsen) bleven actief in de voormalige koloniën en andere regio's in de 'Global South' - zoals de voormalige 'Derde Wereld' tegenwoordig heet.

In navolging van de koers die wordt gevaren bij het geowetenschappelijk onderzoek naar het koloniale verleden wordt geadviseerd de focus te leggen op de tweede en derde periode, dus op de 19^e en de 20^e eeuw. Dezelfde onderzoeksvragen kunnen daarbij leidend zijn:

4. Wat is de rol van de Utrechtse Faculteit Geneeskunde in de Nederlandse koloniale orde? Met als deelvragen:
 - a. Welke koloniale kennis werd er geproduceerd?
 - b. Welke Utrechtse medici hielden zich bezig met de koloniën, en in welke netwerken waren ze actief?
 - c. Wie financierde de koloniale wetenschap?
 - d. Op welke manier zat de koloniale orde verweven in het medisch curriculum?
 - e. Welke houding namen Utrechtse medici aan tegenover de ethische politiek, die vanaf het begin van de 20^e eeuw in zwang raakte?
5. In hoeverre veranderde het discours en de praktijken van Utrechtse (bio)medische wetenschappers na de dekolonisatie? Met als deelvragen:
 - a. Hoe verliep de transitie van koloniale naar postkoloniale orde binnen de (bio)medische wetenschap?
 - b. Waren veranderde er, wat bleef hetzelfde?
 - c. In hoeverre werden institutionele verbanden en persoonlijke netwerken gecontinueerd? In hoeverre was er ruimte voor nieuwe actoren?
 - d. Hoe kreeg de postkoloniale orde vorm in het medisch curriculum?
 - e. In hoeverre kan men spreken van een epistemologische en institutionele erfenis van het koloniale verleden? Welke rol hebben Utrechtse (bio)medische wetenschappers gespeeld bij het opzetten van postkoloniale kennisstructuren in Suriname / de Antillen en Indonesië?

¹⁵ Packard, *A history of global health*, 268, 277 en 312. Zie ook Birn e.a., *Textbook of global health*, 169-172.

6. In hoeverre werkt het koloniale verleden door in het hedendaagse onderwijs en onderzoek? In hoeverre in de onderlinge verhoudingen tussen Nederland en haar voormalige koloniën?

Netwerken: Utrecht en/in Nederland

In het rapport *Rekenschap geven* wordt gesteld dat de Nederlandse economie deels was gebaseerd op de uitbuiting van de koloniën in Noord- en Zuid-Amerika, Afrika en Azië.¹⁶ Provincies zowel als steden, instellingen zowel als personen hadden baat bij het systeem, dat even wreed als vanzelfsprekend was.¹⁷ Dit leidde tot een selectieve, Eurocentrische blik – en zelfs tot cognitieve dissonantie. Gert Oostindie – de voormalige directeur van het KITLV in Leiden - laat dat heel mooi zien in zijn Cleveringa-lezing, waarin de alom gerespecteerde naamgever van de lezing zèlf het onderwerp vormde. In een geruchtmakende lezing op 26 november 1940 stond Cleveringa op tegen de Duitse bezetter, en brak hij een lans voor zijn Joodse collega's en voor de academische vrijheid in het algemeen. Na de Tweede Wereldoorlog is Cleveringa daar vaak om geprezen. Ook Oostindie prijst zijn moed, maar hij legt tevens haarfijn uit hoe selectief diens verontwaardiging was: 'Ik kan niet anders concluderen dan dat mannen als Cleveringa redeneerden vanuit een vaderlandsliefde die soortgelijke gevoelens van koloniale onderdanen miskende'. Er was in Nederland sprake van 'een desastreuze miskening van de legitimiteit en de kracht van het Indonesische nationalisme'.¹⁸ In 'de Oost' ging het niet over het slachtofferschap, maar juist over het *daderschap* van Nederland. Het heeft lang geduurd voordat de ogen daarvoor werden geopend, en voordat Oostindie het (in 2022) aandurfde om in de (sinds 1970) jaarlijks gehouden Cleveringa-lezing de volgende woorden uit te spreken: 'het Nederlandse kolonialisme was gebaseerd op economisch en geopolitiek eigenbelang, gerechtvaardigd met paternalistische en ronduit racistische argumenten'.¹⁹

Wat gold voor de botanie, de biologie, de farmacie en de diergeneeskunde gold voor de tropische geneeskunde: ze stonden alle in dienst van de koloniale orde. Zowel de Nederlandse wetenschap als de Nederlandse economie hebben enorm geprofiteerd van de aanwezigheid in

¹⁶ Kennedy e.a., *Rekenschap geven*, 4.

¹⁷ Dermate vanzelfsprekend dat Afrikanen de 'white gaze' hebben geïnternaliseerd: Pailey, 'De-centring the "white gaze"', die voorts opmerkt: 'Some academics have questioned the blasphemy of calling countries "developed" when they have systematically dispossessed and annihilated indigenous peoples or impoverished black and brown people' (p. 736).

¹⁸ Oostindie, *Moed en miskening*, 10.

¹⁹ Oostindie, *Moed en miskening*, 6.

de koloniën. De UU was onderdeel van een netwerk van wetenschappers en alumni, die niet zelden emplooi vonden in de koloniën:

‘Jonge academici deden experimenteel onderzoek in proefstations in Suriname en Indië en waren daarbij ook nog steeds bezig met het verzamelen van materiaal (waaronder het brede palet van menselijk materiaal). Na terugkeer in Nederland vervolgden zij hun academische carrière – verrijkt in en door het verblijf in de tropen – in de academische wereld in Nederland. Die verrijking had natuurlijk ook effect op een andere verrijking, namelijk de exploitatie in de kolonie’.²⁰

Van Rinsum wijdt een heel hoofdstuk aan de eredoctoraten die door de UU zijn toegekend. Hoewel het hier ook niet-Utrechters betreft, vormen de eredoctoraten een interessante aanwijzing voor de waardering die in Utrecht voor een bepaald type onderzoek bestond, en tevens voor de koloniale aspiraties van de UU. Nederlandse geleerden vormden een hecht netwerk, waarbinnen sprake was van een innige samenwerking onder koloniale koepel. Zo constateert Oostindie verschillen maar vooral een sterke overeenkomst tussen de universiteiten van Leiden en Utrecht: ‘Dáár, in Utrecht, de oliefaculteit [de Indologische Faculteit; FH] met reactionaire, winstbeluste kolonials, hier de grote geleerden die werkten in de geest van de ethische politiek. Maar we kunnen er niet omheen, ook de meeste indologen bleven in koloniale kaders denken’.²¹

Een goed voorbeeld van deze wetenschappelijke samenwerking binnen een koloniaal netwerk – dat het hele Rijk omspande - wordt geboden door de carrière van Paul Christiaan Flu (1884-1945).²² Flu, die werd geboren in Suriname, studeerde eerst aan de Geneeskundige School van Paramaribo en daarna aan de Universiteit Utrecht. Hij legde zich toe op de bacteriologie en de parasitologie, en na verdere studie van tropische ziekten in Hamburg werd hij in 1908 benoemd tot Officier van Gezondheid, verbonden aan het Militair Hospitaal in Paramaribo. Hij werd tevens hoofd van het Pathologisch Laboratorium en leraar aan de Geneeskundige School. In Suriname deed hij onderzoek naar gele koorts, malaria, filariasis, bilharzia en yaws. Hij gebruikte het – pas door Paul Ehrlich ontwikkelde – middel Salvarsan tegen framboesia tropica en zette zich in voor de aanleg van waterleiding in Paramaribo, die er 1932 ook kwam. In 1911 werd hij overgeplaatst naar Nederlands-Indië, waar hij Officier van Gezondheid werd bij het Medisch Laboratorium te Weltevreden. Ook daar was hij actief op sociaal-geneeskundig terrein: hij deed er onderzoek naar de pest, cholera, filariasis,

²⁰ Van Rinsum, *Universiteit Utrecht en koloniale kennis*, 101.

²¹ Oostindie, *Moed en miskennis*, 8.

²² Zie DBNL: https://www.dbnl.org/tekst/_ema001eman01_01/_ema001eman01_01_0014.php.

dysenterie en tyfus. In 1914 publiceerde hij *Malaria en malariabestrijding*, in 1916 *Epidemiologische studiën over de cholera te Batavia, 1909-1915*, in 1919 het *Leerboek der parasitaire ziekten en hygiëne*, in 1920 *Tropenhygiëne en Rapport over het bezoek aan Suriname*, in 1923 *The history and present state of scientific medical research in the Dutch East Indies*. Ook deed hij onderzoek naar de kindersterfte in Suriname, als erfenis van de slavernij. Zijn publicaties trokken de aandacht en in 1921 werd hij benoemd tot hoogleraar tropische hygiëne in Leiden en tot directeur van het – pas opgerichte - Instituut voor Tropische Geneeskunde in dezelfde stad. Hij deed er onderzoek naar virussen en bacteriofagen. Ook probeerde hij een vaccin tegen de pest te ontwikkelen, dat in de Nederlandse koloniën zou kunnen worden ingezet. In 1938 werd Flu rector magnificus van Leiden, nadat hij twee jaar daarvoor in Utrecht was geëerd met een eredoctoraat.

De levensloop van Flu maakt duidelijk dat het alleen om pragmatische redenen zinvol is onderzoek te laten doen naar één universiteit of faculteit. Zijn carrière laat zien dat Flu zich bewoog in een koloniaal academisch netwerk. Zijn onderzoek omspande het gehele koloniale rijk; nadat hij was opgeleid in Utrecht deed hij onderzoek in zowel Suriname als in Nederlands-Indië, waarna hij ‘landde’ in Leiden maar ook in Utrecht werd geëerd. De koloniën vertegenwoordigden ook voor andere artsen een enorme arbeidsmarkt, en er waren mogelijkheden te over voor een koloniale carrière – zowel in de Oost als in de West. In Nederland opgeleide artsen, botanici, farmaceuten, biologen en veterinairen namen deel aan expedities, deden onderzoek in proefstations en extraheerden materiaal – zowel van plantaardige als van dierlijke en menselijke oorsprong – in het gehele rijk. Niet zelden vormde een verblijf in een van de koloniën een springplank voor een carrière in Nederland.

Enkele thema's: fysische antropologie, kinine, lepra

Vele thema's lenen zich voor het doen van nader onderzoek naar de rol die de Utrechtse Medische Faculteit heeft gespeeld in het koloniale verleden. Te denken valt dan bijvoorbeeld aan onderzoek naar de diverse tropische ziekten²³ of aan biologisch gefundeerd racisme (frenologie, antropometrie, fysische antropologie, sociaal darwinisme). Onderzoek naar tropische ziekten stond primair in dienst van het draaiend houden van de koloniale economie. Het onderzoek in de fysische antropologie diende daarentegen een minder instrumenteel doel. Op indirecte wijze ondersteunde het de notie van rassenverschil en -hiërarchie. Het proces van de-humanisering van de gekoloniseerde bevolking waarover Ndlovu-Gatshehi sprak voltrok

²³ Een onmisbare bron voor dit type onderzoek biedt bijvoorbeeld Van Bergen e.a., *The medical journal of The Dutch Indies*.

zich in twee fasen: op de eerste fase van sociale classificatie van de menselijke bevolking volgde een tweede fase van raciale hiërarchisering.

In de loop van de 19^e eeuw ontwikkelde zich een groeiende behoefte aan classificatie van het menselijk ras. Er kwam een nieuwe discipline van de grond - de antropometrie -, waarmee vooral medici zich bezighielden. Op mondiale schaal werden metingen aan het menselijk lichaam verricht. De leidende gedachte was dat de mensheid op basis van uiterlijke fysieke kenmerken is in te delen in duidelijk van elkaar onderscheiden rassen, die niet alleen lichamelijk maar ook intellectueel en cultureel van elkaar verschilden. De grens tussen antropometrie en fysieke antropologie enerzijds en sociaal-darwinisme en eugenetica anderzijds was vaak flinterdun. Hetzelfde geldt voor het onderscheid tussen wetenschappelijk en populair racisme: een begeleidend verschijnsel van het imperialisme. In Nederland werd in 1898 de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging opgericht.²⁴ De eerste voorzitter was de Utrechtse hoogleraar psychiatrie en neurologie Cornelis Winkler, een leerling van Donders. Winkler was een bewonderaar van het biologisch determinisme van de Italiaanse criminoloog Lombroso, die meende dat er een relatie bestond tussen de morfologie van de schedel en de aanleg voor crimineel gedrag. Fysisch antropologen gingen vaak op expeditie in Nederlands-Indië, en veel van het verzamelde botmateriaal werd verscheept naar Nederland. Dat geldt ook voor de gipsafdrukken van de gezichten van levende inheemse mensen die de Amsterdamse hoogleraar Kleiweg de Zwaan maakte op het eiland Nias, en die in 1910 werden geschonken aan het Universiteitsmuseum in Utrecht (waar ze zich nog steeds bevinden).²⁵ Zijn studiegenoten Arnold van den Broek en Willem Mijsberg werden beiden hoogleraar in Utrecht. Van den Broek deed veel onderzoek op skeletmateriaal en schedelmetingen die hem vanuit Nieuw-Guinea werden toegestuurd. Doordat hij deel uitmaakte van een van de vele koloniale netwerken die de aarde omspanden, hoefde hij het Anatomisch Instituut aan het Janskerkhof niet te verlaten om bij te dragen aan het mondiale antropometrische onderzoek, dat niet zelden werd ingezet om evolutionaire - of zelfs racistische - ideeën en agenda's te ondersteunen. In Utrecht werd Van den Broek zeer gerespecteerd: hij werd bestuurslid van het Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie en lid van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. In 1923 werd hij rector magnificus en een jaar later ontving hij een eredoctoraat van de Universiteit van Amsterdam. Van den Broek werd opgevolgd door Mijsberg, die zijn hoogleraarschap aan de Geneeskundige Hoogeschool in Batavia verruilde

²⁴ Van Rinsum, *Universiteit Utrecht en koloniale kennis*, 91.

²⁵ <https://www.medischerfgoed.nl/topstukken/nias-maskers/>

voor een leerstoel in Utrecht. In Utrecht was, kortom, sprake van een fysisch-antropologische traditie die de moeite van het bestuderen waard is. Zo promoveerde de Indonesische wetenschapper Teuku in 1967 bij Jacob Königswald in Utrecht op een dissertatie getiteld *Some problems pertaining to the racial history of the Indonesian region*. Het onderzoek daarvoor had hij gedaan op Indonesisch menselijk materiaal dat in Utrecht lag opgeslagen.

Een ander voorbeeld van ‘koloniaal onderzoek’ betreft de kinineproductie. Het onderzoek naar kina – de bast van de kinaboorn, waaruit later kinine zou worden geïsoleerd – biedt een goed voorbeeld van de verwevenheid van wetenschap, politiek en industrie in Nederlands Indië.²⁶ Kinabast was een probaat middel tegen malaria en koorts in het algemeen, zo hadden Europese jezuïeten al vroeg van Peruviaanse indianen geleerd. Het belang ervan werd zelfs dermate groot geacht, dat de kostbare plantjes onder bescherming van een kanoneerboot van de Nederlandse marine van Zuid-Amerika naar Nederlands-Indië waren vervoerd. Op Java werden vervolgens enorme kinaplantages aangelegd, die efficiënt werden geëxploiteerd. De Nederlanders zouden er uiteindelijk in slagen kinine van hoge kwaliteit te produceren, waarmee ze een monopoliepositie op de wereldmarkt veroverden.²⁷ De Utrechtse hoogleraar Hendrik Wefers Bettink – voorheen hoofd van de inrichting tot opleiding van militair-apothekers in Nederlands-Indië – heeft bij dat onderzoek een belangrijke rol gespeeld.

De mate waarin medisch-wetenschappelijke kennis en koloniale economische belangen waren verstrengeld laat zich ook goed illustreren aan de hand van het koloniale beleid rondom lepra, een casus die reeds indringend onderzocht.²⁸ Zowel in de Oost als in de West kwam lepra voor, maar de manier waarop de koloniale overheid erop reageerde was fundamenteel verschillend. Terwijl lepra in Suriname werd beschouwd als een besmettelijke aandoening die strenge isolatie vereiste, gold de ziekte in Nederlands-Indië als erfelijk, waarvoor dus geen maatregelen nodig waren. Dit verschil in bestuurlijke reactie laat zich verklaren door het verschil in economische structuur. Suriname was een plantagesamenleving: toen de Nederlanders zich er vestigden werd de inheemse bevolking verjaagd en werden Afrikaanse tot slaaf gemaakten te werk gesteld op de suikerplantages. Om hun arbeid zo productief mogelijk te laten zijn, werd streng toegezien op besmettelijke ziekten, opdat de zieken konden worden afgezonderd van de gezonden. In 1769 promoveerde de Duitser Godfried Schilling in Utrecht op *Dissertatio medica inauguralis de lepra*, waarin hij betoogde

²⁶ Baneke e.a., *De Bètafaculteit en het koloniale verleden*, 18.

²⁷ Roersch van der Hoogte, *Colonial agro-industrialism*.

²⁸ Snelders, *Leprosy and colonialism*; Van Bergen, *Uncertainty, anxiety, frugality* en Snelders e.a., ‘Leprosy and the colonial gaze’.

dat lepra een besmettelijke ziekte was. Schilling had in Suriname veel onderzoek gedaan onder tot slaaf gemaakten. Zijn proefschrift werd van dermate groot belang geacht dat twee jaar later (ook in Utrecht) een Nederlandse vertaling verscheen: *Verhandeling over de melaatsheid*. Het opmerkelijke aan Schillings dissertatie is de manier waarop hij lepra conceptualiseerde: niet slechts als besmettelijke, maar tevens als een *Afrikaanse* ziekte. De Afrikanen werden beschouwd als een bron van vervuiling, en zieke Afrikanen als een serieuze bedreiging van de economie. Lepra werd door Schilling niet slechts geracialiseerd, maar tevens geseksualiseerd. Schilling waarschuwde tegen de seksuele omgang van Europese mannen met Afrikaanse vrouwen, die een bedreiging zouden vormen voor de volksgezondheid – en daarmee de economie – van Suriname. Op de plantages was sprake van streng toezicht. Plantagehouders dienden hun lusten in bedwang te houden; besmette slaven werd afgevoerd naar Batavia. Dit was een leprozerie diep in de jungle, waar ze geen bedreiging meer vormden, en waar ze aan hun lot werden overgelaten. De besmettelijkheidsopvatting zou dominant blijven in Suriname, waar Schilling een geacht man was. Na zijn promotie keerde hij terug naar Suriname, waar hij 1781 werd benoemd tot president van het Collegium Medicum. Bijna een eeuw later werd er opnieuw een proefschrift over lepra in Utrecht verdedigd, ditmaal door Charles Drogat Landré: *De besmettelijkheid der lepra arabum, bewezen door de geschiedenis dezer ziekte in Suriname* (1867). Hij verwees hierin expliciet naar Schilling, en ook hij verklaarde lepra een besmettelijke ziekte.

In Nederlands-Indië werd een geheel andere opvatting over lepra gehuldigd. Daar gold de ziekte als een erfelijke aandoening, waartegen weinig te doen was. Zelfs nadat de Noorse onderzoeker Armaur Hansen in 1873 de specifieke ziekteverwekker – *Mycobacterium leprae* – had ontdekt en de ziekte besmettelijk had verklaard, bleef men in de Oost volharden in de erfelijkheidsopvatting. Het verschil in opvatting tussen beide koloniën laat zich verklaren door het verschil in economische infrastructuur, die gevolgen had voor de inrichting van het koloniaal bestuur. Suriname was van oudsher een plantagekolonie, geheel gericht op de suikerproductie met gebruikmaking van tot slaaf gemaakten. In Nederlands-Indië lag de nadruk op handel van koloniale producten (koffie, thee, suiker, rubber, kina) die door de inheemse bevolking werden geproduceerd. In Suriname waren de Nederlanders dominant aanwezig, terwijl in Nederlands-Indië sprake was van indirect bestuur via de Javaanse vorstenhuizen. Vanwege de enorme heterogeniteit, de complexe machtsstructuren en de enorme omvang van de Indische archipel kozen de Nederlanders daar voor een ander bestuursmodel, waarbij ze op veel grotere afstand stonden van de inheemse bevolking. Het koloniale bestuur had primair te maken met de Javaanse vorsten – met wie ze

productieafspraken maakten – zodat men zich niet hoefde te bekommeren om de medische verzorging van de inheemse bevolking, met wie de Europeanen amper contact hadden. Wanneer lepra ook in Nederlands-Indië als een besmettelijke ziekte had gegolden waartegen alleen isolatie hielp, zouden vele leproserieën moeten worden ingericht, hetgeen onbetaalbaar was. Door lepra erfelijk te verklaren werd het koloniale bestuur van die plicht ontslagen. In 1865 werd de erfelijkheidsopvatting over lepra bij Gouvernementsbesluit tot hoeksteen van het koloniale beleid verklaard. Het is veelbetekenend dat Nederland zich nog in 1897 op het internationale lepra-congres in Berlijn liet vertegenwoordigen door artsen uit Nederlands-Indië, niet uit Suriname. De artsen uit de Oost verklaarden daar (25 jaar na de ontdekking van de leprabacterie door Hansen!) dat lepra een erfelijke ziekte was. Na de afschaffing van de slavernij in 1863 was het economische belang van Suriname voor Nederland verwaarloosbaar geworden, terwijl het belang van Nederlands-Indië voor de Nederlandse schatkist nog onverminderd groot was. Kortom: in de koloniale context gaven lokale economische belangen de doorslag in opvattingen en beleid inzake epidemische ziekten.

Alle faculteiten en disciplines van de UU hebben bijgedragen aan de legitimering en instandhouding van de koloniale verhoudingen. Van Rinsum laat zien hoe de theologie, het recht, de aardwetenschappen en de indologie hieraan hebben bijgedragen. Zonder de koloniën zou de UU er volgens hem heel anders uit hebben gezien: ‘De ontwikkeling van de natuurwetenschappen aan onze eigen universiteit heeft onmiskenbaar geprofiteerd van de zoektochten naar en in de kolonie’.²⁹ Dat gold ook voor de geneeskunde.

Instituten en personen in de Oost en de West

Het carrièreverloop van Paul Christiaan Flu – hierboven gegeven – laat de innige verstrengeling tussen de plaatsen, regio’s en continenten binnen het Nederlandse koloniale rijk goed zien. Met het grootste gemak bewoog Flu zich tussen Suriname, Nederland en Nederlands-Indië. Tegelijkertijd konden zich – zoals de casus-lepra laat zien – binnen het systeem van koloniale public health ook grote verschillen manifesteren, afhankelijk van lokale noden en behoeften. Hieronder volgt een aantal voorbeelden van de wijze waarop Utrechtse wetenschap(pers) de koloniale zaak hebben gediend.

De Utrechtse hoogleraar G.J. Mulder (1802-1880) heeft een zeer belangrijke rol gespeeld in het koloniale wetenschapsbeleid, waarmee hij tegelijk ook de belangen van de

²⁹ Van Rinsum, *Universiteit Utrecht en koloniale kennis*, 157.

koloniale economie diende.³⁰ Hij was niet alleen wetenschappelijk adviseur van het Ministerie van Koloniën, maar ook van de Nederlandsche Handelmaatschappij. Nadat Mulder geneeskunde in Utrecht had gestudeerd werd hij lector aan de Klinische School te Rotterdam, waar hij onderzoek deed naar de kwaliteit van (onder meer) opium, een product waarin een lucratieve handel ontstond. Ook voor de kinacultuur in Nederlands-Indië was hij van groot belang; vooral voor de ‘assimilatie’ van deze uit Zuid-Amerika ingevoerde plant. Kinabast stond al sinds de 17^e eeuw bekend als een probaat middel tegen de malaria. Nadat een van Mulders studenten – Karel van Gorkom - was benoemd tot directeur van de Gouvernements-kinaonderneming steeg de kinaproductie tot grote hoogte. Op termijn verwierven de Nederlanders zelfs een mondiaal monopolie. Mulder leidde velen op voor een koloniale carrière als legerapotheker of legerarts, waarvoor hij ruime vergoedingen ontving van het Ministerie van Koloniën, die hij weer investeerde in zijn chemisch laboratorium. In 1847 publiceerde hij *De voeding van den neger in Suriname*, waarin hij beredeneerde dat een beter dieet ‘den neger’ ten goede zou komen: de mannen onder hen zouden productiever worden, de vrouwen zouden gezondere kinderen baren. Hetzelfde gold voor de inwoners van Nederlands-Indië. Overigens was Mulder gekant tegen de slavernij: in 1842 was hij mede-ondertekenaar van een petitie aan de koning, waarin werd verzocht om de afschaffing van de slavernij. Niettemin toont de casus-Mulder opnieuw hoezeer wetenschap, economie en politiek in het koloniale beleid verstrengeld waren.

Dat gold ook voor het onderwijs. In de Bataafs-Franse tijd waren de gilden opgeheven, zodat er geen formele opleidingsmogelijkheden voor heelmeesters meer bestonden. Daaraan bestond wel grote behoefte – ook in het leger en de vloot –, zodat in 1822 in Utrecht de Kweekschool voor militaire geneeskundigen werd opgericht. De koloniën boden belangrijke carrièrekansen voor deze heelmeesters, terwijl ze andersom de koloniale infrastructuur niet onaanzienlijk versterkten.³¹ De tropische geneeskunde was primair gericht op de gezondheid van diegenen die een rol vervulden in de koloniale economie (bestuurders, plantagehouders, soldaten en slaven), niet op die van de lokale bevolking. Zo lag bij de Militair-Geneskundige Dienst het accent op het leger en bij de Civiel-Geneskundige Dienst op koloniale beampten. Voor zover er aandacht was voor de gezondheid van de inheemse bevolking was dat in het belang van koloniale doelen, zoals het veiligstellen van de koloniale productie en het tegengaan van besmettingsgevaar. In 1851 richtte het koloniale bestuur in Batavia twee

³⁰ Van Rinsum, *Universiteit Utrecht en koloniale kennis*, 57-61.

³¹ Zie Van Lieburg ed., *'s-Rijkskweekschool voor militaire geneeskundigen*.

opleidingen in: een doktersschool voor Javaanse jongens (de Dokter Djawaschool) en een vroedvrouwschool voor Javaanse meisjes.³² De bedoeling was dat de afgestudeerden de *doekoens* – de traditionele inheemse genezers – zouden vervangen. De oprichting van beide scholen kan worden beschouwd als een soort beschavingsoffensief, maar het belang van de scholen voor de inheemse bevolking - gevestigd op het terrein van het militair hospitaal in Weltevreden en bestierd door de Officier van Gezondheid Geerlof Wassink - was gering. De inheemse bevolking bleef zijn heil zoeken bij de *doekoens*. De vroedvrouwschool werd daarom in 1875 alweer gesloten, maar de inheemse dokters bleken inzetbaar als vaccinateur en als hulpgeneesheer. In 1899 ging de Dokter Djawaschool op in de School Tot Opleiding Van Inlandse Artsen (STOVIA) in Batavia. De latere Utrechtse hoogleraar Christiaan Eijkman – die sinds 1888 directeur was geweest van het laboratorium van het militair hospitaal - werd de eerste directeur.

De UU is trots op Eijkman, aan wie in 1929 de Nobelprijs voor fysiologie of geneeskunde werd toegekend, en wiens portret hangt in de Senaatskamer van de UU. Maar wat weten we eigenlijk van de context waarin zijn onderzoek plaatsvond?³³ Eijkman was opgeleid aan de Militair-Geneeskundige School in Amsterdam. Na zijn promotie in 1883 werd hij militair arts in Nederlands-Indië, waar hij al snel malaria opliep. Tijdens zijn ziekteverlof in Europa in 1885 bekwaamde hij zich bij Robert Koch in Berlijn in de bacteriologie, op dat moment een nieuwe discipline. In 1886 werd hij opnieuw uitgezonden naar de Oost, ditmaal om onderzoek te doen naar beri-beri: een ziekte die veel slachtoffers maakte onder de militairen van het koloniale leger, dat op Sumatra was verwickeld in de Atjeh-oorlog. Samen met zijn Utrechtse collega's Pekelharing (pathologie) en Winkler (neurologie) zette Eijkman zich aan het onderzoek naar de gevreesde ziekte, die hij op dat moment voor een bacteriële infectieziekte hield. In 1893 richtte Eijkman het *Tijdschrift voor inlandsche geneeskunde* op, vijf jaar later werd hij in Utrecht benoemd tot hoogleraar in de gezondheidsleer, geneeskundige politie en gerechtelijke geneeskunde. Hij aanvaardde zijn benoeming met een rede getiteld *Over gezondheid en ziekte in heete gewesten*. Hier is minder relevant dat Eijkman aanvankelijk in de verkeerde richting zocht (zijn medewerker Gerrit Grijns suggereerde dat het wel eens om een deficiëntieziekte kon gaan; een suggestie die Eijkman aanvankelijk van de hand wees en pas na lange tijd omarmde). Waar het om gaat is de belangrijke rol die Eijkman heeft gespeeld in de koloniale orde. In 1925 kreeg hij zitting in

³² Zie hierover Hesselink, *Genezers op de koloniale markt*.

³³ Over Eijkman's onderzoek naar beri-beri zie Kamminga, 'Credit and resistance'. Over zijn Indische netwerk, zie Van Rinsum, *Universiteit Utrecht en koloniale kennis*, 88-89.

de wetenschappelijke raad van het Fonds voor Indologische Studiën. Aan de Utrechtse Indologische Faculteit (ook wel ‘Olie- of Petroleumfaculteit’ genoemd) werden koloniale ambtenaren opgeleid. De faculteit was er gekomen na een sterke lobby van een aantal ondernemers met grote belangen in Nederlands-Indië, vooral in de productie van olie, kina, rubber en suiker.³⁴ De oprichting van de faculteit is te beschouwen als een coup tegen de universiteit van Leiden (het andere belangrijke opleidingsinstituut voor koloniale ambtenaren) en tegen de zgn. ethische politiek (waarin afstand werd genomen van de gedachte dat de koloniën uitsluitend de Nederlandse economische belangen zou moeten dienen). Volgens Van Rinsum was de Oliefaculteit een instrument ‘om het (ultra-)conservatieve christelijk-historisch gedachtengoed verder te propageren’.³⁵ Er werd een wetenschappelijke raad ingesteld, waarin onder meer de Utrechtse medici Eijkman en Zwaardemaker zitting hadden. Eijkman was ook vaste medewerker van het *Politiek economisch weekblad. Orgaan ter versterking van de Rijkseenheid Nederlands-Indië*, dat in 1929 werd opgericht, en dat zich ontwikkelde tot spreekbuis van de koloniale lobby.

Tot slot nog iets over eredoctoraten die door de UU aan geneeskundigen werden verleend.³⁶ Hierboven werd al opgemerkt dat deze kunnen worden beschouwd als een indicatie voor het type onderzoek in of naar de koloniën dat in Utrecht als voorbeeldig en nastrevenswaardig werd beschouwd. Bijlage 1 biedt een overzicht van de ‘koloniale’ eredoctoraten in de geneeskunde die door de UU werden verleend. Uit het overzicht wordt duidelijk dat niet slechts de bijdrage aan de wetenschap werd geëerd, maar ook en vooral de bijdrage aan de koloniale orde. Voor veel koloniale wetenschappers en tropenartsen gold dat sprake was van weinig reflectie op de legitimiteit van hun aanwezigheid en activiteiten in de koloniën. Het is daarom toe te juichen dat daarmee thans een begin wordt gemaakt.

Veel Utrechtse academici – alumni zowel als hoogleraren – hebben een belangrijk deel van hun carrière in de koloniën doorgebracht. Vaak heeft dat verblijf hun carrière niet onaanzienlijk bevorderd. Daarnaast leverden ze een belangrijke bijdrage aan de tropische geneeskunde. Voor hun onderzoek waren de Nederlandse wetenschappers sterk afhankelijk van de informatie die hen door inheemsen werd verschaft. Hun bijdrage bleef echter

³⁴ Van Rinsum, *Universiteit Utrecht en koloniale kennis*, hfst. 7.

³⁵ Van Rinsum, *Universiteit Utrecht en koloniale kennis*, 136.

³⁶ Ontleend aan Van Rinsum, *Universiteit Utrecht en koloniale kennis*, hfst 5.

onvermeld en anoniem, zodat de westerse wetenschappers met de eer gingen strijken.³⁷ In dit verband moet worden gewezen op de revisionistische geschiedschrijving van Jim Downs, die nieuw licht werpt op wetenschappelijke vooruitgang.³⁸ Lange tijd waren de helden van de medische vooruitgang blanke Europeanen. Al te gemakkelijk wordt echter vergeten dat ze in hun onderzoek gebruik hadden gemaakt van soldaten, inheemsen en tot slaaf gemaakten: anonieme proefpersonen die niet waren geïnformeerd over het onderzoek en er geen toestemming voor hadden gegeven. Plantages, slavenschepen en slagvelden vormden de ‘laboratoria’ waar onderzoekers hun nieuwe epidemiologische kennis vergaarden. Downs concludeert daarom dat veel medische vooruitgang is geworteld in uitbuiting en geweld:

‘The bureaucracies that colonialism, slavery and war created helped doctors craft narratives that transcended the chaos of the outbreak and enabled them to develop a bird’s-eye view of how infectious disease spread. With this perspective, medical professionals created seemingly rational theories about the spread of infectious disease’.³⁹

Aanbevelingen

Alles overziende is er reden genoeg is om uitvoerig onderzoek te doen naar de rol die de Medische Faculteit van Utrecht heeft gespeeld in het koloniale verleden. Maar we moeten niet stoppen bij de historische kennis; het is essentieel daarnaast ook na te gaan wat de doorwerking is van het verleden in het heden. De mechanismen van de systemen die door het kolonialisme waren gecreëerd deden zich ook na de onafhankelijkheid gelden. De tropische geneeskunde evolueerde naar international health, en daarna naar global health. Velen menen dat dit slechts semantiek is; dat er in de kern niet veel is veranderd, dat de ongelijke verhoudingen in stand zijn gebleven en dat global health dient te worden gedekoloniseerd.⁴⁰ Het onderzoek dat hier wordt voorgesteld kan daaraan een belangrijke bijdrage leveren, maar alleen indien de historische bevindingen relevant worden gemaakt voor het begrijpen van de huidige en toekomstige betrekkingen tussen de Global North en de Global South.⁴¹

De Utrechtse Faculteit Geneeskunde was nauw betrokken bij de koloniale orde, en heeft actief bijgedragen aan de instandhouding ervan. Het heeft er ook van geprofiteerd,

³⁷ Tegenwoordig wordt daarvoor de term *bioprospecting* of zelfs *biopiracy* gehanteerd. Zie over dit verschijnsel onder meer Shiva, *Biopiracy*.

³⁸ Downs, *Maladies of empire*.

³⁹ Downs, *Maladies of empire*, 199.

⁴⁰ Affun-Adegbulu, ‘Decolonising global (public) health’.

⁴¹ Svadzian e.a., ‘Global health degrees’; Huisman en Nancy Tomes, ‘A World South-Side Up?’

zowel direct (verworven kennis) als indirect (de bijdrage aan de koloniale economie). Ook heeft het individuele onderzoekers geen windeieren gelegd: denk aan de ruimhartige vergoedingen die Mulder ontving van het Ministerie van Koloniën voor de opleiding van artsen en apothekers, of aan de Nobelprijs die aan Eijkman werd toegekend. De banden tussen Nederland en haar koloniën waren dermate vanzelfsprekend dat ze zelden of nooit ter discussie werden gesteld – laat staan onderzocht. Dat lijkt nu te gaan veranderen, zeker als de hierboven geformuleerde aanbevelingen ter harte worden genomen.

Het rapport zou antwoord moeten geven op de vragen die het rapport *Rekenschap geven* opwerpt:

- Hoe hebben wetenschap en universiteit geprofiteerd van de koloniale exploitatie van gedwongen arbeid?
- Op welke manier draagt ons curriculum de sporen van het kolonialisme en aan kolonialisme ontleende wereldbeelden en wetenschapsopvattingen?
- Hoe verhoudt de UU zich tot hedendaags racisme?
- Hoe inclusief is de universitaire praktijk?

Inbedding van het onderzoek

Een aantal faculteiten van de UU heeft gehoor gegeven aan de oproep van het CvB en explorerende notities zoals de onderhavige laten schrijven. Daarin wordt opgeroepen onderzoek te laten uitvoeren naar de bijdrage die de eigen faculteit heeft geleverd aan de koloniale orde. Het is van groot belang dat de onderzoekers samenwerken in een groter Utrechts - en Nederlands – verband: niet alleen om te voorkomen dat het onderzoek versnipperd raakt, maar ook en vooral omdat de diverse onderzoeksthema's onderling sterk samenhangen en in feite hetzelfde koloniale project dienden. De diverse wetenschappelijke aandachtsvelden zijn tegenwoordig vaak anders institutioneel georganiseerd dan voorheen; bovendien zouden door een strikt facultaire aanpak belangrijke thema's en zelfs hele faculteiten - zoals de Indologische – buiten beeld raken.

Daarnaast geldt dat de context van het onderzoek minstens zo belangrijk is als de inhoud ervan. In zekere zin gaat het hier om onderzoek in opdracht (door de gemeente, de universiteit, de faculteit). Enerzijds is het verheugend dat deze partijen de behoefte aan reflectie op het koloniale verleden voelen, anderzijds bestaat het gevaar dat het perspectief van de opdrachtgevers meeweegt in het onderzoek. Belangrijke vragen zijn: wat is de agenda / het motief van de opdrachtgever? Wie zijn de partners? Wie heeft een stem? Wat is het profiel

van de onderzoeker? Het antwoord op deze vragen heeft belangrijke implicaties voor de manier waarop het onderzoek wordt ingericht en uitgevoerd. De onderzoekers moeten zich daarom veilig voelen om tegenwicht te bieden aan hun opdrachtgevers wanneer daar aanleiding toe is. Dat is niet altijd even gemakkelijk, want het betreft hier een zeer gevoelig en politiek beladen onderwerp.⁴² Het gaat tenslotte niet alleen om waarheidsvinding en erkenning, maar ook om het geven van een vervolg aan het onderzoek. Hoewel voor deze inventarisatie is gekozen voor een focus op Suriname en Nederlands Indië zal later onderzoek ook aandacht moeten geven aan de rol van Afrika. Het valt daarom te overwegen in de langere termijn te investeren, bijvoorbeeld door een fonds, instituut of beursstelsel in te richten.

Concreet kan lokaal worden samengewerkt met een UU-brede commissie en met het Descartes Centrum voor Wetenschapsgeschiedenis; nationaal met de universiteiten van Amsterdam en Wageningen en met het onderzoeksplatform waarin het KITLV in Leiden, het IISG en het NiNsee in Amsterdam en de Universiteit van Curaçao participeren. De dagelijkse begeleiding van het onderzoek is de verantwoordelijkheid van de begeleidingscommissie, die door de RvB van het UMCU wordt ingesteld.

Facultaire begeleidingscommissie

De volgende personen zijn gepolst en hebben hun welwillende medewerking toegezegd bij de begeleiding van het onderzoek. Geadviseerd wordt hen formeel uit te nodigen zitting te nemen in de begeleidingscommissie:

- Dr Joyce Browne, Global Health, UMC Utrecht
- Prof. Leen Dorsman, Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht
- Dr Maurits Hassankhan, Anton de Kom Universiteit, Paramaribo, Suriname
- Prof. Frank Huisman, Medische Geschiedenis, UMC Utrecht
- Prof. Bambang Purwanto, Universitas Gadjah Mada, Yogyakarta, Indonesië

Spin-off: *equitable partnerships*, een delicate balans

In de jaren die volgden op de onafhankelijkheid van Indonesië en Suriname nam Nederland een ongemakkelijke houding aan tegenover haar voormalige koloniën. De periode tussen 1945 en 1965 is wel getypeerd als een ‘schemerzone tussen koloniaal beleid en het

⁴² Daarbij bestaat een afbraakrisico, vanwege sterke tegenkrachten. Zie bijvoorbeeld Jones e.a., *Opdracht gestrand*.

formuleren van een nieuw ontwikkelingsbeleid'.⁴³ Enerzijds waren de traditionele verhoudingen formeel ten einde gekomen, anderzijds wilde men de opgedane tropische expertise graag behouden. Disciplines werden daarom herijkt en initiatieven in een andere vorm gegoten. Zo werd bijvoorbeeld de indologie omgevormd tot niet-westerse sociologie (en later tot culturele antropologie), en werd de inbreng van het bedrijfsleven gekanaliseerd in het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking. Volgens Van Rinsum was dit vooral een cosmetische exercitie: de ongelijkheid, de financiële afhankelijkheid en het paternalisme van vroeger bleven vaak bestaan, en de wetenschapper schoof vaak gewoon weer aan bij de koopman en de dominee. De voormalige koloniën kregen de status van 'ontwikkelingslanden', die behoorden tot 'de Derde Wereld'. Voor werkelijke ontwikkeling in gelijkwaardigheid is echter veel meer nodig.

De excuses die premier Rutte in december 2022 over het Nederlands slavernijverleden maakte waren wat hem betreft geen punt maar een komma. De excuses betekenden voor hem niet het eind van het koloniale project maar het begin van werkelijke verzoening en samenwerking.⁴⁴ Bij het streven naar gelijkwaardigheid moeten de woorden van Ndlovu-Gatsheni ter harte worden genomen: 'There is a need to revolutionise the asymmetrical colonial power structures that still govern the fate of the continent'. Die oproep is makkelijker gedaan dan in de praktijk gebracht. Afrikaanse geleerden hekelen het zogenaamde 'white saviour complex'. Ze stellen dat het dekoloniseringsprogramma een nieuwe vorm van paternalisme vanuit de Global North is en breken een lans voor *African agency*.⁴⁵ Voor het domein van de geneeskunde en de gezondheidszorg geldt iets dergelijks. Enerzijds wordt door velen opgeroepen tot het dekoloniseren van global health, medisch onderzoek en het medisch curriculum, anderzijds keert de Nigeriaanse hoofdredacteur van de *BMJ Global health* zich tegen de toe-eigening van global health door de Global North.⁴⁶ Het gaat daarbij om idealistische – maar vaak ook enigszins naïeve – westerse academici (of gewoon toeristen) die na hun studie naar 'ontwikkelingslanden' gaan om daar te helpen, maar in feite hun eerste carrièrestap zetten (of gewoon hun geweten sussen).⁴⁷ De notie van 'ontwikkeling' brengt volgens de Colombiaan Arturo Escobar maar al te vaak connotaties van zieligheid en

⁴³ Paul Hoebink geciteerd door Van Rinsum, *Universiteit Utrecht en koloniale kennis*, 152.

⁴⁴ Overigens was zijn gebruik van het woord 'komma' (opnieuw) een vorm van culturele toeëigening. De 'komma' werd bedacht door de kunstenaar Serana Angelista. Zie resp. <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/12/19/excuses-regering-voor-slavernijverleden-nederland> en <https://www.vice.com/nl/article/jgp35y/de-beste-zin-uit-de-historische-speech-van-rutte-is-niet-door-hem-bedacht> (beide geraadpleegd op 8-6-2023).

⁴⁵ Faloyin, *Africa is not a country* (in het bijzonder part three); Táíwò, *Against decolonisation*.

⁴⁶ Abimbola, 'Knowledge'. Zie ook Mogaka e.a., 'Why and for whom'.

⁴⁷ Cole, 'The White-Saviour Industrial Complex'. Zie ook Van de Kamp, *De Derde Wereld*.

hulpbehoevendheid met zich mee, maar dat werkt contraproductief. Al te vaak wordt de ‘Ander’ van de Global South geconstrueerd als iemand met problemen en behoeften, in plaats van als iemand met autonomie, kansen en keuzevrijheid.⁴⁸

Na de ‘komma’ kan worden aangesloten bij de aanbevelingen voor *reparatory justice* die werden gedaan door Caricom, een organisatie van twintig landen in het Caraïbisch gebied, en in het *Zwart manifest*.⁴⁹ Dat houdt onder meer in: het maken van volledige formele verontschuldigungen; het opzetten van een ontwikkelingsprogramma voor inheemse volkeren; het inrichten van musea en onderzoekcentra; het bevorderen van de volksgezondheid; het opheffen van analfabetisme; de overdracht van technologie en het kwijtschelden van schulden. Dit vergt grote inspanningen, die geheel in de geest zijn van het rapport *Rekenschap geven*. In het rapport wordt benadrukt dat de zelfreflectie van de UU geen verplicht bestuurlijk nummer moet zijn maar doorleefd, breed gedragen, gezamenlijk uitgevoerd en leidend tot blijvende resultaten - ook in de vorm van *equitable partnerships*. Excuses zijn alleen dan geloofwaardig als ze voortkomen uit gedegen onderzoek en worden gevolgd door vervolgstappen die uitdrukking geven aan werkelijk berouw en oprechte zin tot samenwerking.

In de ‘follow-up’ op het historisch onderzoek kan worden aangesloten bij de volgende structuren en voortgebouwd op de volgende initiatieven:

- De subafdeling Bioethics and Health Humanities van het UMC Utrecht⁵⁰;
- De Prins Claus hoogleraar Equity and development⁵¹;
- Het internationale congres over global health dat in november 2023 in Utrecht wordt georganiseerd⁵²;
- Het platform Diversiteit en Inclusie van het UMCU, dat voortkwam uit het symposium ‘Kleurrijke zorg, onze zorg’⁵³;
- Biomedische Wetenschappen, waar Gönül Dilaver werkt aan een inclusiever academisch curriculum en werkomgeving⁵⁴;

⁴⁸ Escobar, *Encountering development*.

⁴⁹ [CARICOM Ten Point Plan for Reparatory Justice - CARICOM](#) (geraadpleegd op 8-6-2023); *Zwart manifest*, in het bijzonder het hoofdstuk ‘Zorg en welzijn’.

⁵⁰ <https://juliuscentrum.umcutrecht.nl/nl/bioethics-health-humanities>.

⁵¹ <https://princeclauschair.nl/chairholders/seye-abimbola-2020-2022/>.

⁵² <https://www.ectmih2023.nl/>.

⁵³ <https://www.umcutrecht.nl/nl/diversiteit-en-inclusie>. Voor de initiatieven in het onderwijs, zie <https://www.umcutrecht.nl/nl/onderwijs-initiatieven-van-het-platform-diversiteit-en-inclusie>. Voor de studententak, zie <https://www.umcutrecht.nl/nl/activiteiten-studententak> (alle geraadpleegd op 8-6-2023).

⁵⁴ <https://dub.uu.nl/achtergrond/lesprogramma%E2%80%99s-uu-onder-de-loep-hoe-maken-we-ze-inclusiever> (geraadpleegd op 8-6-2023). Het Descartes Centrum ging hierin twee jaar eerder al voor; zie: Glazener e.a., *Final report*. Zie tenslotte Epstein, *Inclusion*.

- Het Utrecht Centre for Global Challenges, dat streeft er streeft de mondiale betrokkenheid van onderzoekers, docenten en studenten van de UU te versterken⁵⁵;
- Het UU-speerpunt en Global Engagement, dat ernaar streeft studenten in aanraking te laten komen met perspectieven en omstandigheden uit andere delen van de wereld⁵⁶;
- International community-engaged learning (CEL): de mondiale uitdagingen van onze tijd (zoals ongelijkheid en klimaatverandering) vragen om oplossingen die de grenzen van landen en disciplines overstijgen. Leden van de UU-gemeenschap – docenten zowel als studenten – willen bijdragen aan de ontwikkeling van *global citizenship*⁵⁷;
- Last but not least: samenwerking met VWS in onderwijs en onderzoek, bijv. met Abigail Norville: plaatsvervangend secretaris-generaal bij VWS, die zich sterk maakt tegen racisme en discriminatie, zich inzet voor inclusie, en zoekt naar ‘streetwise ambtenaren’ bij het Ministerie⁵⁸).

⁵⁵ <https://www.uu.nl/en/organisation/centre-for-global-challenges>.

⁵⁶ <https://dub.uu.nl/nl/achtergrond/onze-studenten-moeten-de-kans-krijgen-een-mondiale-blik-te-ontwikkelen> (geraadpleegd op 8-6-2023).

⁵⁷ <https://www.uu.nl/en/organisation/centre-for-global-challenges/education/icel> (geraadpleegd op 8-6-2023).

⁵⁸ <https://www.overheidvannu.nl/actueel/artikelen/2022/12/23/lees--en-luistertip-abigail-norville-we-hebben-meer-street-wise-ambtenaren-nodig> (geraadpleegd op 8-6-2023).

Bijlage: door de UU verleende eredoctoraten in de geneeskunde

Hieronder volgt een chronologische opsomming van eredoctoraten verleend door de UU aan personen die zich verdienstelijk hadden gemaakt voor de tropische geneeskunde (Bron: Van Rinsum, *Universiteit Utrecht en koloniale kennis*, hfst 5)

Pieter Bleeker werd na zijn opleiding aan de Klinische School in Haarlem benoemd tot officier van gezondheid in Nederlands-Indië. Hij werd adjudant van het hoofd van de Geneeskundige Dienst in Batavia en redacteur van het *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*. In 1849 publiceerde hij *De dysenterie van een pathologisch-anatomisch en practisch standpunt beschouwd*, waarvoor hij nog hetzelfde jaar een eredoctoraat van de UU ontving. Twee jaar later werd Bleeker de eerste directeur van de Dokter Djawa-school, die inheemse jongens wilde opleiden tot geneeskundige en vaccinateur.

Geerlof Wassink was meer dan dertig jaar hoofd van de Geneeskundige Dienst. Hij had het initiatief genomen tot de oprichting van een school voor Indische verloskundigen te Weltevreden. Deze functioneerde naast de Dokter Djawa-school voor inheemse artsen, waarvan hij het curriculum aanpaste. Voortaan zouden ze worden opgeleid tot 'practische genees- en heerkundigen'. Daarnaast richtte Wassink in 1850 een hortus medicus op, waar hij onderzoek deed naar de farmacologische werking van traditionele Indische kruiden (daarbij geholpen door inheemse behandelaars). De bevindingen publiceerde hij in het *Geneeskundig tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*. In 1857 ontving hij voor dat werk een Utrechts eredoctoraat in de geneeskunde.

Karel Wessel van Gorkom had in Utrecht farmacie gestudeerd, bij de beroemde G.J. Mulder. In Nederlands-Indië werkte hij aanvankelijk als apotheker in het militair hospitaal, later als assistent op het landbouw-scheikundig laboratorium van Buitenzorg. In 1864 werd hij hoofd van de Gouvernements-kinaonderneming in Buitenzorg (Java), waar hij een belangrijke bijdrage leverde aan de opbouw van de kinacultuur. Nadat hij in 1880 in Nederland was teruggekeerd verzorgde hij in Wageningen het onderwijs over Indische gewassen. In 1886 ontving hij voor zijn werk een Utrechts eredoctoraat.

Adolphe Vorderman was officier van gezondheid en ornitholoog, die vooral bekend werd vanwege zijn aandeel in het onderzoek naar beri-beri. Hij publiceerde over de Indische voedingsleer en geneesmiddelenleer en deed onderzoek naar het verband tussen een dieet van

gepelde rijst en het voorkomen van beri-beri. Het leverde hem in 1900 een eredoctoraat van de UU op.

Gijsbertus van der Sande had geneeskunde gestudeerd in Amsterdam en werd daarna aangesteld als officier van gezondheid bij de gouvernementsmarine. Terug in Nederland stortte hij zich op de fysische antropologie. Om zich daarin te bekwamen volgde hij in Zürich de colleges antropometrie van Rudolf Martin, een internationaal vermaarde fysisch antropoloog. Daarna vertrok hij weer naar Nieuw-Guinea. Zijn antropometrische bevindingen legde hij vast in *Ethnography and anthropology*; in 1909 volgde een Utrechts eredoctoraat.

Cornelis Douwe de Langen deed onderzoek naar beri-beri in het lab van Eijkman, en was tevens verantwoordelijk voor de medische opleiding van STOVIA. In hetzelfde jaar van zijn erepromotie (1927) werd hij hoogleraar aan de Geneeskundige Hogeschool in Batavia; in 1938 werd hij benoemd tot hoogleraar interne geneeskunde in Utrecht.

Archieven en tijdschriften

- Nationaal Archief Den Haag, Archief ministerie van Koloniën: Slavernij en slavenhandel in Nederlands-Indië (1820-1900)
- NA, Ministerie van Binnenlandse Zaken en (later) Onderwijs en Wetenschappen en semi-overheidsorganisaties zoals KNAW en haar voorlopers
- Provinciale Archieven (vooral het Noord-Hollands archief te Haarlem)
- Archief Gouverneur-Generaal en Raad van Indië
- Archief KNIL (Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger), ministerie van Koloniën 1830-1950
- Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam
- G.W. Kernkamp ed., Acta et decreta senatus / Vroedschapsresolutiën 3 vols. (Utrecht 1936-1940) <https://www.delpher.nl/nl/boeken/results?coll=boeken&query=%28acta+et+decreta+senatus%29>
- HUA 59: archieven van het College van Curatoren, 1815-1954
- HUA 292-1: archieven van Senaat en Rector, 1636-1971
- HUA 292-2: Faculteiten van de RUU, 1635-1979
- HUA, hooglerarenarchief UU, archief faculteit Geneeskunde
- UB Utrecht, Collectie onderwijsdictaten docenten geneeskunde

- UB Utrecht, vele collecties van individuele hoogleraren
- Universiteitsmuseum Utrecht (conservator: Drs Reina de Raat), Collectie Geneeskunde
- UMU: medische fotocollectie Narath-Lameris
(<https://www.medischerfgoed.nl/topstukken/medische-foto-collectie-narath-lameris/>): foto's van lepralijders; foto's van mensen met een niet-natuurlijke doodsoorzaak
- Museum Boerhaave
- Stichting Academisch Erfgoed
- *Geneeskundig tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* (1852-1942)
- *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde* (1857-heden)
- *Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres*
- *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*
- Alle Utrechtse promoties, o.a. over tropische geneeskunde (digitaal aanwezig, maar om technische redenen alleen via de UBU op aanvraag beschikbaar) Album Promotorum Universiteit Utrecht (1636-ca. 2000)
- Utrechtse studenten Almanak, foto's, films, dagboeken, museale objecten, interviews
- Stichting Surinaams Museum
- Interviews / oral history met relevante stakeholders
- Mapping slavery (<https://mappingslavery.nl/>): kaarten, beeldbank, video's en podcasts

Nuttige websites

- *Catalogus Professorum Academiae Rheno-Traiectinae*. Catalogus Professorum - Informatie (uu.nl)
- Digitaal Repertorium Utrechtse Bijzondere Collecties
<https://repertorium.library.uu.nl/collecties/>
- The Black Archives : <https://www.theblackarchives.nl/>
- Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV):
<https://www.kitlv.nl/nl/>
- Nationaal Archief / Slavernijverleden:
<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/slavernijverleden>
- Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee):
<https://ninsee.nl/>
- Pressing matter: Ownership, Value and the Question of Colonial Heritage in Museums (<https://pressingmatter.nl>). O.a.: onderzoek naar de zgn Niasmaskers

Literatuur

- Seye Abimbola, 'Knowledge from the Global South is in the Global South', *Journal of medical ethics* 49 (2023) <http://dx.doi.org/10.1136/jme-2023-109089>.
- Clara Affun-Adegbulu en Opemiposi Adegbulu, 'Decolonising global (public) health: from Western universalism to global pluriversalities', *BMJ Global health*, (2020) doi:10.1136/bmjgh-2020-002947
- Rose Mary Allen e.a. eds., *Staat & slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam: Atheneum, 2023)
- Reggie Baay, *Daar werd iets gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2021)
- David Baneke e.a., *De Bètafaculteit en het koloniale verleden: een verkenning* (interne notitie: Utrecht, april 2023)
- Leo van Bergen e.a., *The medical journal of The Dutch Indies, 1852-1942* (Jakarta: AIPI, 2017)
- Leo van Bergen, *Uncertainty, anxiety, frugality. Dealing with leprosy in the Dutch East Indies, 1816-1942* (Singapore: NUS Press, 2018).
- Bibliografie voor de Geschiedenis van de Universiteit Utrecht (BiGUU) <https://bibe.library.uu.nl/zoek/buu/>
- Anne-Emanuelle Birn e.a., *Textbook of global health* (Oxford: Oxford University Press, 2017)
- Koen Bogaert, *In het voetspoor van Fanon. Orde, wanorde, dekolonisering* (Antwerpen: Epo, 2023)
- Pepijn Brandon, *Elementen van de oorspronkelijke accumulatie: onteigening, oorlog en slavernij in de geschiedenis van het kapitalisme* (oratie VU Amsterdam, 26 mei 2023)
- Esther Captain, *Wandelgids. Sporen van slavernij in Utrecht* (Utrecht Centre for the Humanities, 2012)
- Teju Cole, 'The White-Saviour Industrial Complex', *The Atlantic* 21 maart 2012 www.theatlantic.com/international/archive/2012/03/the-white-savior-industrial-complex/254843 (geraadpleegd op 15-6-2023)
- Marcos Cueto, Theodore Brown en Elizabeth Fee, *The World Health Organization* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019)

- Jim Downs, *Maladies of empire. How colonialism, slavery and war transformed medicine* (Cambridge MA: The Belknap Press, 2021)
- P.C. Emmer, *De geschiedenis van de Nederlandse slavernij in een notendop* (Amsterdam: Prometheus, 2021)
- Steven Epstein, *Inclusion: the politics of difference in medical research* (Chicago: University of Chicago Press, 2007)
- Arturo Escobar, *Encountering development. The making and unmaking of the Third World* (Princeton: Princeton University Press, 1995)
- Dipo Faloyin, *Africa is not a country. Breaking stereotypes of modern Africa* (Dublin: Vintage, 2023)
- Claudia Glazener, Samar Khan en Aífe Ní Chochlain, *Final report of the diversity project* (Utrecht: Descartes Centrum, 2021)
- Liesbeth Hesselink, *Genezers op de koloniale markt. Inheemse dokters en vroedvrouwen in Nederlands Oost-Indië 1850-1915* (Amsterdam: Vossiuspers AUP, 2009)
- P. Honig en F. Verdoorn eds., *Science and scientists in the Netherlands Indies* (New York, 1945)
- Frank Huisman en Nancy Tomes, 'A world south-side up? Global health and the provincializing of Europe', *European journal for the history of medicine and health* 78 (2021), 195-212
- Ed Jonker, 'Over historische excuses, morele genoegdoening en verzoening', *BMGN – LCHR* 129 (2014), 65-79
- Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben eds., *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen: Walburg pers, 2021)
- Harmke Kamminga, 'Credit and resistance: Eijkman and the transformation of beri-beri into a vitamin deficiency disease' in: Kurt Bayertz en Roy Porter eds., *From physico-theology to bio-technology* (Amsterdam: Rodopi, 1998), 232-254.
- Judith van de Kamp, *De Derde Wereld op je cv* (Nieuw Amsterdam, 2019)
- James Kennedy e.a., *Rekenschap geven. Adviesrapport commissie 'Universiteit Utrecht en slavernij'* (Utrecht, februari 2022)
- Annemieke Klijn, *Verlangen naar verbetering. 375 jaar academische geneeskunde in Utrecht* (Amsterdam: Boom, 2010)
- Peter Koolmees, *Het koloniale verleden van de faculteit Diergeneeskunde: een inventarisatie* (interne notitie: Utrecht, oktober 2022)

- M.J. van Lieburg ed., *'s-Rijkskweekschool voor militaire geneeskundigen te Utrecht (1822-1865)* (Amsterdam: Rodopi, 1988)
- A.M. Luyendijk-Elshout e.a. eds., *Dutch medicine in the Malay Archipelago 1816-1942* (Amsterdam: Rodopi, 1989)
- Mark Gibney, *The age of apology: facing up to the past* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008)
- James Gibson, 'Does truth lead to reconciliation? Testing the causal assumptions of the South African truth and reconciliation process', *American journal of political science* 48 (2004) 201-217
- Maurits Hassankhan e.a. eds., *Legacy of slavery and indentured labour: historical and contemporary issues in Suriname and the Caribbean* (New York: Routledge, 2017)
- Matt James e.a., 'Impermanent apologies: on the dynamics of timing and public knowledge in political apology', *Human rights revue* (2018), 289-311
- Guno Jones e.a., *Opdracht gestrand. Hoe de vraag naar de doorwerking van kolonialisme en slavernij in Amsterdam en Utrecht leidde tot meer vragen* (Amsterdam: Vrije Universiteit, 2023)
- Jennifer Lind, *Sorry states. Apologies in international politics* (Ithaca : Cornell University Press, 2008).
- Ong'era Mogaka, Jenell Stewart en Elizabeth Bukusi, 'Why and for whom are we decolonizing global health?', *The Lancet* Vol. 9, oktober 2021.
- Michiel van Meeteren, *De rol van UU Geowetenschappen in de Nederlandse koloniale en postkoloniale orde* (interne notitie: Utrecht, 2022)
- D. de Moulin ed., *'s Rijkskweekschool voor Militaire Geneeskundigen te Utrecht (1822-1865)* (Amsterdam: Rodopi, 1988)
- Gert Oostindie, *Moed en miskennen* (Cleveringa-oratie: Leiden, 2022)
- Gert Oostindie, *Rekenschap. Het koloniale verleden, excuses en herstel* (Amsterdam: Boom, 2023)
- Randall Packard, *A history of global health. Interventions into the lives of other peoples* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2016)
- Robtel Neajai Pailey, 'De-centring the "white gaze" of development', *Development and change* 51 (2019), 729–745

- Hans Pols, *Nurturing Indonesia. Medicine and decolonisation in the Dutch East Indies* (Cambridge University Press, 2018)
- Bambang Purwanto e.a. *Revolutionary worlds. Local perspectives and dynamics during the Indonesian independence war, 1945-1949* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2023)
- Henk van Rinsum, *Sol Iustitiae en de Kaap. Een geschiedenis van de banden van de Utrechtse Universiteit met Zuid-Afrika* (Hilversum: Verloren, 2006)
- Henk van Rinsum, *Universiteit Utrecht en koloniale kennis. Bestuderen, bemeten en belemen sinds 1636* (verschijnt in oktober 2023 bij de Walburg pers)
- Arjo Roersch van der Hoogte, *Colonial agro-industrialism. Science, industry and the state in the Dutch golden alkaloid age, 1850-1950* (diss. Universiteit Utrecht, 2015)
- Larissa Schulte Nordholt en Leen Dorsman, *Universiteiten en hun koloniale verleden* (notitie SAE, z.d.)
- Vandana Shiva, *Biopiracy: the plunder of nature and knowledge* (Boston: South end press, 1997).
- Stephen Snelders, *Leprosy and colonialism. Suriname under Dutch rule, 1750-1950* (Manchester: Manchester University Press, 2017)
- Stephen Snelders, Leo van Bergen en Frank Huisman, 'Leprosy and the colonial gaze: comparing the Dutch West and East Indies, 1750-1950', *Social history of medicine* 34 (2021) 611-631.
- Alex van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam: Boom, 2020)
- Anita Svadzian e.a., 'Global health degrees: at what cost?', *BMJ Global Health* (2020). doi:10.1136/bmjgh-2020-003310
- Olúfémi Táíwò, *Against decolonisation. Taking African agency seriously* (Londen: Hurst & Co., 2022)
- L.T.G. Theunissen, 'Nut en nog eens nut'. *Wetenschapsbeelden van Nederlandse natuuronderzoekers, 1800-1900* (Hilversum: Verloren, 2000)
- Gloria Wekker, *White Innocence. Paradoxes of colonialism and race* (Durham: Duke University Press, 2016)

- *Zwart manifest. Manifest ter bestrijding van institutioneel anti-zwart racisme en ter bevordering van zwarte emancipatie in Nederland <https://zwartmanifest.nl/home/> (geraadpleegd op 14-7-2023)*